

Pompeu Fabra i la normalització social de la llengua

per Bernat Joan i Marí

Any Fabra

Al llarg de l'any 2018 celebrem el cent-cinquantè aniversari del naixement de Pompeu Fabra, artífex de la normativització de la llengua catalana (ço és, autor de la seua gramàtica normativa i del seu diccionari normatiu), i el centenari de la primera gramàtica considerada com a normativa (la de l'any 1918). Com que la publicació d'aquesta gramàtica es va produir exactament quan Fabra tenia cinquanta anys, cent-cinquantè aniversari i centenari coincideixen en el mateix any, i faciliten la doble celebració.

Com resulta del tot lògic i normal, durant l'any 2018 s'estan celebrant, arreu dels Països Catalans, activitats que contribueixen a la commemoració d'ambdues efemèrides. A Eivissa, l'Institut d'Estudis Eivissencs s'ha fet càrrec de dur a terme les activitats vinculades amb aquestes celebracions, i qui signa ha tengut l'ocasió i l'honor de coordinar-les. Es tractava, en qualsevol cas, que la celebració no passàs enlloc per alt. I, aprofitant-la, de fer esment de la delicada situació en què es troba encara la llengua catalana a la major part del seu territori lingüístic. Què hauria ocorregut, emperò, si no hagués existit l'obra de Fabra? Certament, sense l'obra de Fabra probablement avui el nacionalisme espanyol hauria aconseguit el seu objectiu: reduir la llengua catalana a simple folklore, despullar-la de tots els elements que la converteixen en la nostra llengua nacional, i, amb una mica de temps, residualitzar-la i fer-la desaparèixer. Amb l'obra de

Retrat de Pompeu Fabra (Biblioteca Nacional de Catalunya (Top.- XXIII Pedragosa BC 6).

Pompeu Fabra, tot això resulta molt més difícil.

En aquest paper voldria remarcar que l'obra de Fabra té una evident funció normalitzadora. La té en el sentit que Pompeu Fabra donava al terme «normalització». Per a Fabra (i per a tots els autors de principis del segle xx), quan es parla de normalització es fa referència a la dotació de normes (ortogràfiques, sintàctiques, etc.) per a una llengua determinada. Una llengua, d'acord amb aquesta terminologia, estaria «normalitzada» quan comptàs amb els elements necessaris i complets per establir-ne la normativa.

Modernament, i a partir de les aportacions de la sociolingüística, el

terme «normalització» fa referència a l'ús social de la llengua, mentre que parlem de «normativització» per referir-nos al que a principis del segle passat s'anomenava «normalització». L'equívoc entre aquests dos termes, des del meu punt de vista, contribueix a fer perdre de vista l'impacte sociolingüístic de l'obra de Fabra. Perquè, efectivament, l'obra de Fabra és, abans que res, una obra de fixació i de regularització de la llengua catalana com a instrument apte per a tots els usos. Però, al mateix temps, el fet de dotar-se d'una eina d'aquestes característiques té un impacte de caire sociolingüístic, és a dir, té un impacte sobre la consideració social de la llengua, sobre la percepció que en tenen els parlants, sobre les seues actituds lingüístiques i, al cap i a la fi, sobre l'ús que se'n pugui fer en el si de la societat on la llengua és parlada.

És sobre aquest impacte sociolingüístic de l'obra fabriana que voldria centrar el paper que teniu a les mans. I ho faré tenint en compte la situació en què es trobava la nostra llengua en diversos moments clau en la vida del nostre personatge: l'any 1868 (any de naixement de Pompeu Fabra), l'any 1891 (quan Fabra va començar a col·laborar a la revista *L'Avenç*, i va redactar, per a ús exclusiu d'aquesta revista, la primera gramàtica), l'any 1906 (en què va tenir lloc a Barcelona el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, aquell en què Eivissa hi va ser representada per mossèn Vicent Serra i Orvay), l'any 1912 (en què Fabra va publicar, encara en castellà, la *Gramática de*

la *llengua catalana*) i el 1913, quan sortiren les primeres *Normes ortogràfiques* amb el suport de l'Institut d'Estudis Catalans. Ens entretindrem una mica, com pertoca a la celebració a què fèiem referència més amunt, a l'any 1918, quan Pompeu Fabra va publicar la *Gramàtica catalana* que a partir d'aleshores bona part dels catalanoescriptors ja usarien com a gramàtica normativa, els anys 1931-32, en què es va publicar el *Diccionari General de la Llengua Catalana* i en què s'aprovaren les *Normes de Castelló*, l'any 1933, quan Fabra va ser nomenat membre del Patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona, i finalment, l'etapa entre 1939 i 1948, en què Fabra va ser a la Catalunya del Nord, a partir del final de la guerra civil espanyola i d'ocupació de Catalunya (en termes usats per l'exèrcit espanyol), i fins a la mort a Prada de Conflent, on és enterrat al cementiri de la vila.

Durant tot aquest període de «normativització» es varen produir canvis molt importants en relació a la «normalització» de la llengua. I mirarem d'esbossar-ne una mínima panoràmica.

La Renaixença: entre la recuperació i la diglòssia

Fabra va néixer l'any 1868, l'any en què el tron d'Espanya quedava en mans d'Amadeu I de Savoia, i en què, per tant, començava la Gloriosa, període que acabaria amb l'efímera I República.

Culturalment, feia trenta-quatre anys que Bonaventura Carles Aribau havia publicat el poema «Oda a la Pàtria», que generalment es dona com a tret de sortida de l'etapa anomenada Renaixença. Avui dia hi ha moltes interpretacions sobre què va suposar la Renaixença per a la recuperació de la llengua catalana (no hi ha tants dubtes sobre el seu paper en la literatura), que van des de la visió diguem-ne clàssica, segons la qual en el període de la Renaixença, després dels anys foscos de la Decadència, es torna a treballar per recuperar un ús normal de la

llengua, i els diguem-ne dissidents (com ara Joan-Lluís Marfany) que consideren que els autors de la Renaixença feien un ús sublimador de la llengua catalana en una etapa en què tothom intentava de totes totes la plena espanyolització de Catalunya.

Fos com fos, socialment allò que hi teníem era una diglòssia interlingüística indiscutible. L'única llengua oficial, als territoris de parla catalana sota sobirania espanyola, era l'espanyol, i l'Estat espanyol era tan unitari com ho havia estat des de la promulgació dels Decrets de Nova Planta, a principis del segle XVIII. El Romanticisme, emperò, triomfant arreu d'Europa, propiciava l'interès pel passat, l'historicisme i les reivindicacions que es produïen a partir de la presa de consciència històrica, molt especialment a les nacions sense estat.

El 1860, vuit anys abans del naixement de Pompeu Fabra, es va crear l'Ateneu Barcelonès, una entitat que perdura fins avui i que va tenir un paper molt destacat durant la Renaixença. Però entre 1860 i 1895 no hi va haver cap president que fes el seu discurs, posem per cas, en català. Tot anava, dins un monolingüisme estricte, en espanyol. Va ser un «mestís», el dramaturg Àngel Guimerà i Jorge, fill de pare català i mare canària, nascut a l'illa de Tenerife, qui va fer, l'any 1895, el primer discurs d'un president de l'Ateneu en llengua catalana. Per cert, els socis de l'Ateneu varen començar increpant-lo i xiulant-lo i varen acabar aplaudint-lo fervorosament.

La llengua catalana, sepultada sota el pes de la llengua (i del poder) de l'Imperi, havia estat bandejada dels àmbits formals durant segles i, per tant, no era en aquell moment un instrument normalitzat per a ús acadèmic, literari o formal en general. Necessitava una normativa, una acadèmia, uns instruments generalment utilitzats per les llengües normalitzades socialment. Però no comptava amb res de tot això, i els autors de la Renaixença escrivien un català deslloriat i

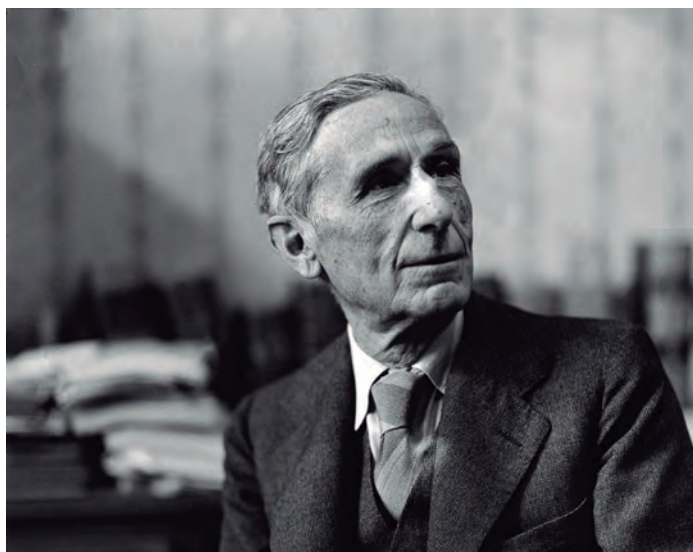
Retrat de Pompeu Fabra (Arxiu Històric de la ciutat).

extremadament divers, segons el criteri particular de cadascú. Ja de ben jovenet, Pompeu Fabra va veure ben clar que era important dotar d'instruments normatius la llengua catalana.

Fabra a *L'Avenç*

L'Avenç va ser una de les grans aventures del primer Modernisme. Nascuda l'any 1881, sota la direcció de Jaume Massó i Torrents, es va publicar (amb algunes etapes sense publicació) fins a l'any 1893 –en aquesta primera etapa– sota la direcció, alternadament, de Massó i de Ramon D. Parés.

Enfront dels sectors més conservadors de la Renaixença, que acceptaren sense gaires escarafalls la restauració borbònica, *L'Avenç* preferia la tendència representada per Valentí Almirall, progressista, federalista i cosmopolita. A *L'Avenç* hi publicaren, en una primera etapa, els principals representants del Realisme literari i, posteriorment, els autors més destacats del Modernisme. Va ser a *L'Avenç* on va sortir el primer article, a la península Ibèrica, sobre Charles Darwin i la seua teoria sobre l'evolució de les espècies. O fou també en aquesta mateixa revista on el poeta Joan Maragall publicava la primera traducció del filòsof Friedrich Nietzsche.

Pompeu Fabra en una fotografia de Pere Català i Pic.

El fet que la publicació fos considerablement avançada a l'època, la defensa de posicions d'esquerres, republicanes i federalistes, i el seu coqueteig amb l'incipient anarcosindicalisme varen provocar greus problemes a la revista. Perseguida sovint per les autoritats civils i àdhuc militars, va arribar a ser bandejada completament per les eclesiàstiques (el bisbe de Barcelona va arribar a excomunicar els treballadors... i els subscriptors de *L'Avenç*). Tot plegat va fer que la revista es deixàs de publicar l'any 1893. Però ja havia deixat un impacte importantíssim en la intel·lectualitat jove, especialment en els autors del Modernisme.

A l'última fase d'aquesta primera etapa, un joveníssim Pompeu Fabra hi va tenir un paper determinant. Amb vint-i-dos anys, Fabra va convèncer Massó i Torrents i Ramon D. Parés d'organitzar una campanya per dotar la llengua catalana de normativa, per fer del català un instrument apte per a qualsevol tipus d'ús formal. Amb la proposta d'aquesta campanya, Fabra estava posant una de les bases totalment imprescindibles per acabar amb la situació de diglòssia secular que patia la llengua catalana en relació amb l'espanyol (amb el francès, a la Catalunya del Nord).

Fabra va convèncer tots els seus correligionaris, molt més vells que no pas ell i més experimentats, però amb menys visió de futur i amb manco capacitat per detectar les

necessitats imperioses d'aquell moment històric (i d'aquella situació sociolingüística). La campanya es va dur a terme a partir de l'any 1891, any en què, predicant amb l'exemple, Pompeu Fabra va redactar unes incipients normes ortogràfiques per a ús dels col·laboradors de *L'Avenç*. Els responsables de la publicació les varen acceptar i, a partir d'aleshores, varen ser d'obligat compliment per a totes les persones que hi aportassin les seues col·laboracions. Pensem que, en principi, no era una tasca fàcil, però ja hi havia col·laboradors amb molta anomenada, que podien veure amb desconfiança el fet d'acceptar les normes proposades per un jovecell a qui encara feien immadur i poc conegut en cercles artístics i literaris.

Però tota pedra fa paret, i aquesta era la primera pedra clara en el procés de normativització de la llengua catalana, posada per persones que tenien també clar que s'havia de superar la situació de diglòssia entre català i espanyol, si hom volia fer del català una llengua realment apta per a tots els usos i, per tant, plenament recuperada.

El I Congrés Internacional de la Llengua Catalana

El I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, presidit pel manacorí Antoni M. Alcover, va ser, des del punt de vista acadèmic, una autèntica olla de caragols, però, des del punt de vista social, va tenir un

impacte cabdal en la recuperació d'una certa normalitat per a la llengua catalana.

D'alguna manera, pens que el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana va contribuir poderosament a posar el català dins el mapa de les llengües d'Europa, superant l'espai absolutament restringit de la Romanística, on ja hi havia un interès destacable per conèixer i investigar en relació a la nostra llengua. Sense el I Congrés no hauria existit la percepció que existia algun tipus d'anormalitat en relació al català i que, per tant, es necessitava algun tipus de solució per al problema. Si no hi ha problema, no calen solucions. Però si es planteja un problema s'han de posar a l'abast les eines necessàries per donar-li una sortida adequada.

Ara que es parla tant, a nivell polític, de la importància de la internacionalització de la qüestió catalana, és just recordar que aquesta «internacionalització» en relació al coneixement de la nostra llengua es va produir a partir dels esdeveniments de l'any 1906, en què Fabra ja hi va tenir un paper destacat.

El naixement de l'Institut d'Estudis Catalans

Els treballs del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana varen posar en evidència que calia un organisme que coordinàs el procés de normativització per a la llengua i, alhora, que pogués funcionar com a acadèmia pròpia. Des del cardenal Richelieu, a la nostra part del món, aquest organisme són les acadèmies.

La creació de l'Institut d'Estudis Catalans es va produir immediatament després de la celebració del congrés, a instàncies d'Enric Prat de la Riba, l'any 1907. Per aixoplugar l'acadèmia, així mateix, va caldre, com no podia ser d'altra manera, la creació de l'organisme que, de manera embrionària, va estar a la base del futur autogovern de Catalunya: la Mancomunitat (presidida pel mateix Prat de la Riba entre 1914, any de la seua fundació i 1917, any del traspàs de

l'autor de *La nacionalitat catalana*).

Mentrestant, l'any 1912 Pompeu Fabra havia publicat la *Gramàtica de la llengua catalana* (encara en espanyol) i l'any 1913 publicava les *Normes Ortogràfiques*, adoptades per l'Institut d'Estudis Catalans. D'alguna manera, aquestes *Normes Ortogràfiques* es convertien en una protonormativa per a la llengua catalana, que venia a coincidir, així mateix, amb la posada en marxa de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans.

L'etapa de la Mancomunitat (entre 1914 i 1923) va servir per dotar Catalunya de tota una sèrie d'infraestructures culturals i acadèmiques que havien de constituir la base del futur desenvolupament d'una cultura pròpia, i de l'inici d'un procés real de superació de la diglòssia interlingüística i, per tant, de normalització de la llengua catalana. Devem a aquest període la creació de la Biblioteca de Catalunya (avui Biblioteca Nacional de Catalunya) o de l'Escola de Maestria Industrial (fonament dels estudis de carreres tècniques i d'estudis de formació professional a la Catalunya moderna).

Convertir el català en una llengua socialment normal i apta per a tots els usos i per a tots els graus de formalitat formava part de l'ideari d'Enric Prat de la Riba. I va

Pompeu Fabra (Fototeca de Catalunya).

Pompeu Fabra en una il·lustració d'Oriol García Quera, del còmic *Pompeu Fabra, l'aventura de la llengua*.

ser ell mateix qui va considerar que la persona més indicada per dotar el català d'un instrument tan fonamental com una gramàtica normativa i un diccionari normatiu era Pompeu Fabra.

La Gramàtica de 1918: normativa en marxa

Entre l'any 1891, en què Fabra havia entrat a formar part del grup de *L'Avenç*, i l'any 1918 havien passat vint-i-set anys. Més de mitja vida, aleshores, del nostre personatge. En aquest temps, Fabra havia acabat els estudis d'Enginyeria Química, havia guanyat una plaça de professor de Química a la universitat de Deusto, Bilbao, havia estat cridat per Prat de la Riba per dur a terme la normativització de la llengua catalana, i havia retornat al país i s'havia dedicat en cos i ànima a aquesta empresa. La trajectòria del mestre, doncs, ja tenia un rumb ben clar i ben marcat. Fabra era ja, per a la major part de la intel·lectualitat catalana, l'home que donaria forma definitiva a la normativa lingüística per al català.

I la pedra angular d'aquesta normativa va ser la *Gramàtica catalana* que Pompeu Fabra va publicar l'any 1918. En aquell moment ja es començaven a veure els fruits de l'obra, moltes vegades de formigueta, empresa sota el lideratge d'Enric Prat de la Riba. El català, de mica en mica, anava

perdent la consideració de llengua «regional», de llengua apta només per a l'ús quotidià i, com a molt, per a la literatura (preferentment per a la poesia), i de llengua que no entrava en col·lisió amb el projecte de convertir el castellà en llengua «nacional» efectiva del conjunt del Regne d'Espanya.

La individuació de la llengua catalana resultava del tot imprescindible per fer-ne una llengua d'ús plenament normalitzat. Observi's que faig referència al vessant social de la normalització. Però tenint sempre en compte que, sense la tasca de normativització de la llengua, sense la feina de Pompeu Fabra i de l'Institut d'Estudis Catalans hauria estat del tot impossible poder pensar en una llengua socialment normalitzada.

El fet de comptar amb l'eina adient per a normalitzar la llengua va permetre aturar el primer colp dictatorial del segle xx: la dictadura de Primo de Rivera. Primo va comptar amb el suport de bona part de la burgesia catalana, però es va extralimitar amb la persecució de la llengua i la cultura. Això va generar un punt important de mala consciència dins els sectors burgesos catalans. I Fabra i els seus varen poder continuar fent, més bé o més malament, la seua feina de construcció, maó a maó, de l'arquitectura de la nostra llengua nacional.

Pompeu Fabra i la seua dona, Dolors Mestre, el 1948, a Prada de Conflent.

L'efímera República

La Generalitat republicana va fer una passa molt important a l'hora de posar el català en el mapa de les llengües del món: oficialitzar-la. I, juntament amb l'oficialització, comptàrem amb la publicació del *Diccionari General de la Llengua Catalana* i amb l'acceptació de les Normes de Castelló, que, més fermament, oficialitzaven la normativa per a la llengua catalana, amb acceptació general als territoris on la llengua és parlada.

No podem dir que, de manera general, a l'etapa republicana, s'hagués superat definitivament la diglòssia, però sí que constatarem que s'havia fet un camí llarg. I que el camí cap a la superació de la diglòssia s'havia produït paral·lelament al procés de normativització lingüística.

La República, certament, havia obert un camí nou i, després de la dictadura, també una esperança per continuar el procés de recuperació estructural i social de la llengua catalana. Certament, ambdues recuperacions van juntes, i podem acceptar, encara avui, el terme normalització tant quan ens referim a la dotació de normes per a la llengua com quan ens referim a la plena recuperació del seu ús social. Sense l'instrument adient, la

recuperació social resulta química.

L'etapa republicana, emperò, va ser massa curta i alhora massa convulsa per poder assentar allò que havia començat durant la Mancomunitat. Pensem que l'Estatut de Núria es va aprovar l'any 1932, que la Generalitat va ser intervenguda militarment l'any 1934, que es va tornar a recuperar el 1936, però que immediatament va esclatar la guerra civil. Per tant, no podem comptabilitzar, al llarg del període republicà, més de dos anys seguits en què es pogués fer feina de manera adient, sense tràngols que entrebancassin qualsevol procés constructiu. Malgrat aquesta manca de continuïtat, sí que cal fer esment del paper que va jugar la Universitat Autònoma, amb una nova manera d'entendre el món acadèmic. I hem de remarcar que, a partir de l'any 1932, Pompeu Fabra va formar part del Patronat de l'esmentada Universitat Autònoma.

El temps, certament, no és quelcom lineal. De vegades en dos anys es produeixen més canvis que no en dècades. De manera que cal valorar l'aportació d'aquest període en la seua justa mesura, per damunt de temps específics i concrets, allunyats de la mesura històrica dels fets i de les coses. Encara més:

resulta difícil valorar l'impacte que l'esperança sorgida a l'etapa republicana va tenir a l'hora de fer una societat catalana resistent a la derrota que abocà a la dictadura del general Franco.

...La guerra i la postguerra

Fabra, a conseqüència de la guerra de 1936-39, es va haver d'exiliar. Com tants altres intel·lectuals, tenia com a càrrega que podia costar-li la vida el fet d'haver treballat per recuperar la cultura del país. Però havia fet una cosa que resultava especialment odiosa per al règim i per als seus acòlits: havia construït la normativa de la llengua catalana. Gràcies a ell, el català comptava amb una gramàtica normativa i amb un diccionari normatiu. És a dir, el català era de totes totes una llengua plenament apta per a qualsevol ús, des dels més col·loquials fins als més formals, una llengua apta per a la xerrada informal i per a la més alta cultura. I molts catalans n'eren plenament conscients.

Per això, des dels sectors intel·lectuals afectes al règim, s'atacà l'obra de Fabra dient que havia «inventat» una llengua allunyada de la llengua real, que havia dut a terme una construcció «artificial»... com si qualsevol normativa no ho fos, d'artificial. Al català, li man-

Pompeu Fabra dibuixat per Ramon Casas, 1911 (Museu Nacional de Catalunya).

cava l'«artificialitat banal», és a dir, aquella artificialitat tan assumida que sembla natural. Per què no es paraven a pensar si l'espanyol normatiu no ho és, també, artificial? O si ho és el francès que s'ajusta a la gramàtica seua?

La formalitat allunya la llengua de la quotidianitat, del llenguatge informal, i, per tant, sempre té un punt d'artificialitat, però aquesta artificialitat només s'observa quan hom intenta reduir una llengua a la condició de patuès, o de caos multidialectal. El que realment molestava als intel·lectuals afectes al règim era, precisament, que Fabra havia dotat el català dels instruments necessaris per funcionar efectivament com a llengua plenament apta per a la cultura i per a la ciència. I això, naturalment, no encaixava per enlloc en el programa franquista. De manera que Fabra era al capdavant de les bèsties negres del règim.

Podem fer un exercici ucrònic i imaginar què hauria pogut passar si el català hagués arribat a l'any 1939 sense comptar amb una normativa establerta i acceptada. No era tan evident que la gramàtica normativa i el diccionari normatiu haguessin d'estar enllestits, en acabar la guerra. De fet, hi hauria pogut haver mil esdeveniments que en retardassin la consecució. Per posar exemples comparatius, hi havia moltes llengües a Europa en una situació similar a la catalana que encara no tenien una normativa enllestida. El txec la hi tenia feia molt poc temps, l'hongarès era en temps de transformació i de dubtes importants, i el polonès hauria d'esperar a la dècada dels anys seixantes per assolir el que el català havia aconseguit a partir de l'any 1918. Per tant, no era tan evident, que el català hagués de comptar amb una normativa consolidada.

Seguint la ucrònia en qüestió, em sembla elemental que, sense la gramàtica normativa i el diccionari normatiu, sense la ingent obra liderada per Pompeu Fabra, el règim franquista ho hauria tengut molt més fàcil per dialectalitzar la llengua catalana, per fer triomfar el

Fabra, amb Francesc Macià, a qui lliura el 1932 els milers de signatures a favor de l'Estatut.

secessionisme lingüístic i per convertir el català, en definitiva, en un seguit de patuesos regionals, sense cap punt de comparació amb una llengua nacional consolidada. Però l'instrument que ens havia deixat Fabra feia inassolible aquest objectiu culturalment genocida. Comptàvem amb els elements bàsics perquè el català fos una llengua entre les llengües normalitzades (en termes fabrians) i, per tant, entre aquelles que podien arribar a assolir la plena normalitat lingüística (en termes de la sociolingüística, posteriors).

Quan l'any 1947 es va poder tornar a publicar en català, el règim va deixar clar que només es podia publicar poesia (no fos cas que el català recuperàs un públic lector ampli) i que s'havia de publicar en l'ortografia precedent a la reforma de Pompeu Fabra (és a dir, que s'havia d'evitar l'assumpció de la normativa). Però, mentrestant, hi havia editorials que publicaven en català a França o a Mèxic, els au-

tors seguien la normativa de Fabra i l'Institut d'Estudis Catalans continuava viu a l'exili. Malgrat la intensa repressió, el franquisme no podia assolir l'objectiu de reduir la llengua catalana a pur miratge folklòric.

Fabra es va exiliar a mitges. Va deixar la seua Barcelona, però va anar a parar a Prada de Conflent, on reposen les seues restes. No va sortir de Catalunya, malgrat que va haver de sortir per sempre d'Espanya. A Catalunya del Nord va mantenir contacte amb il·lustres exiliats com ara Pau Casals, que també vivia a Prada. I, encara avui, cada any, en celebrar-se la Universitat Catalana d'Estiu, persones d'arreu dels Països Catalans solem participar en un acte davant la tomba del mestre, recordant la seua obra i reflexionant sobre el paper que, avui i en un futur, té entre nosaltres.

BERNAT JOAN I MARÍ ■